

УДК 821.161.2.09(091)«18»

ОСНОВНІ ІДЕЇ НАРОДНИЦТВА У ПАРАДИГМАЛЬНОМУ АСПЕКТІ

Вовк О.В.

Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка

У статті здійснено загальний огляд культурно-історичної ситуації XIX ст., що породила таке складне культурно-світоглядне явище, як народництво. Окреслено діяльність основних представників цієї течії та провідні ідеї народників. Осмислено ідею «етнокультурної кореневості» як стрижневу, що визначає характер цього явища як світоглядно-естетичної системи. Розглянуто комплекс естетичних, зокрема літературознавчих ідей.

Ключові слова: народництво, етнокультурна кореневість, націотворчість, народницька ідеологія, світоглядно-естетична парадигма.

Постановка проблеми. Літературознавці [6; 13; 17] суголосно характеризують XIX ст. як важливий етап розвитку і становлення національної свідомості та кристалізації національно-визвольного руху в Україні, окупованій на той час двома великими імперіями – Російською та Австро-Угорською. Поставлена на межу виживання, українська нація зуміла, однак, віднайти можливість протиставитися колонізаторам передусім у сфері культури (літератури, науки, філософії, мистецтва тощо), а згодом і політики. Продовжуючи волелюбні козацькі традиції, які ще жевріли у XVIII ст. (свідченням чого може бути Гайдамаччина, «Історія Русів»), український визвольний рух зміцнів завдяки літераторам початку XIX ст. й особливо – поетичному генію Т. Шевченка, діяльності Кирило-Мефодіївського братства, програми «хлопоманів» та українофільських Громад у 1850-1860-х рр. (В. Антонович, Ф. Вовк, П. Чубинський та ін.), національному аспекту ліберально-соціалістичної творчості М. Драгоманова, пізнішої культурній активності народників – «націоналів», політичній активізації галицьких радикалів і наддніпрянських «тарасівців» у 1890-х рр. та ін.

Загалом розвиток національного руху, філософії української ідеї та кристалізації національної свідомості (а відтак і національного художнього мислення) відбувалися доволі нерівно. Тому дослідники говорять про 1870-ті рр. як період переважно космополітизму, як добу «важкого упадку нашої національної ідеї» [18, с. 334-339], а про 1880-ті рр. як період переважання націоналізму (з появою покоління «Молодої України»). Інтернаціоналістичні ідеї драгоманівства (соціал-демократизму й «загальноросійського лібералізму», за І. Франком) від кінця XIX ст. й до поразки української революції 1917-20-го рр., та націоцентрична концепція Б. Грінченка (особливо чітко виражена у «Листах з України Наддніпрянської») задовали лише у міжвоєнний період [6, с. 25-28]. Це свідчить про те, що народництво вступало у складний ідейний діалог із різними панівними рухами того часу: національним, ліберальним, соціал-демократичним (соціалістичним) тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цікаві аналітичні моменти щодо формування українського руху дає врахування інокультурних контекстів, про які писав, зсередини народницької свідомості, Іван Нечуй-Левицький. Наприклад, у статті «Органи російських партій» [14, с. 40-83] (1871) він по-

діляє російські часописи на дві групи: переважно петербурзькі проєвропейські (ліберальні, західні) та московські слов'янофільські (консервативні, азійські). Домінування слов'янофільських ідей утверджує існування московської цивілізації як поєднання православ'я, самодержавія та російської національності. Щодо іногородців 1863 року висуватися у русифікаційна доктрина Каткова – «обрусення окраин империи». Причому русифікація, вказує український автор, здійснюється за допомогою репресивної машини царату, оскільки «великоруський язык не сам дійшов до границі імперії, а його допхали туди сотні тисяч російського війська, тюрми та Сибір». Однак українська культура, зазначає І. Нечуй-Левицький, має неабиякий потенціал, оскільки «національна ідея», «національний і народний дух» («дух демократизму, дух любові і прихильності до меншої братії») сильніший в українських, ніж у російських письменників.

У праці «Українство на літературних позвах з Московщиною» (1891) І. Нечуй-Левицький, говорячи про систему «винародовління», нищення українства в Росії, про шовінізм відомих російських авторів (Белінський, Тургенев, Шедрін), робить водночас цікаві спостереження щодо загальноєвропейського контексту виникнення українофільства. Український літератор зазначає, що джерело українства пов'язане із «національним і народницьким рухом». Передусім цей рух був «протестом за свободу і вільний національний розвиток в слов'янщині», який згодом набув певних демократичних рис, оскільки з'явилося зацікавлення «масовим життям» та «обороною його людського права». Так відродилася провансальська і кельтська мови, набули літературного вираження неаполітанський та венеціанський діалекти [13, с. 162-163, 168]. Сучасні дослідники вказують й на інші суголосності, наприклад, із європейським позитивізмом другої половини XIX ст. При цьому наголошують, що попри значні подібності, українському народництву кінця XIX ст. відповідає не весь позитивізм, а, якщо брати польський контекст, лише польське «хлопоманство» [11, с. 45].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Таким чином видається можливим узагальнити періодизацію розвитку не усього українського руху (до якого так чи інакше можна віднести й космополітично-ліберальні, й інтернаціоналістично-соціалістичні сили), а власне накреслити еволюцію народницької те-

чії, виокремивши періоди, які є умовними, рухомими й мають радше методологічне, аніж історіографічне значення: протонародницький (чи донародницький) період (1800-1850-ті рр.) (період зародження деяких народницьких ідей у середовищі українських письменників початку ХІХ ст. та кирило-мефодіївців), народницько-українофільський (1860-1870-ті рр.) (сформування народницької ідеології у хлопоманів, представників Старої Громади) і новонародницький (1880-1900-ті рр.) (актуалізація й часткове переосмислення народницьких концептів націоналами, представниками «Молодої України», «тарасівцями», новогромадівцями).

Формулювання цілей статті. Отримавши загальне уявлення про напрям розвитку народницької ідеології, розглянемо її основні ідеї у системному або парадигмальному [10, с. 108] аспекті. При цьому погоджуємось із думкою В. Моренця, що в історії української літератури часто бракує опису «світоглядно-естетичних парадигм», що замінюються «персоналіями й суто хронологічними рамками» [11, с. 46].

Виклад основного матеріалу. Системотворчою для народництва як суспільного світогляду стала ідея народності (чи народу). Ця ідея, на думку сучасних дослідників, зародилася ще у Дж. Віко і Ж.-Ж. Руссо, розвинулась у передромантичній естетиці Гердера і у німецьких романтиків, утвердилася в українській літературі від початку ХІХ ст. і виражала передусім ідею «національної своєрідності і самобутності» [14, с. 58-96]. Згодом очевиднішим у ній стало (наприклад, серед громадівців) вираження соціальної складової – народного ідеалу як «розчинення» у стихії простолюддя [8, 40]. Ідея народності (народу) у народників (щоправда, у різних авторів порізно) поєднувала національну (разом із етнічною складовою) та соціальну ідеї, що вплинуло на загальний тип світоглядної системи [4, с. 17].

Наступним характерним принципом для народництва стала ідея освіти і просвіти народу. Її висунув П. Куліш, який вважав, що перетворити український народ з нації етнографічної на націю політичну можна через поширення освіти і плекання народної культури й мови. Така думка почала активно підтримуватися молодими українофілами, об'єднаними з 1860-х рр. у Громади [8, с. 39]. У 1862 р. М. Костомаров писатиме про потребу освіти для народу та безпеку денационалізації під час освіти чужою мовою [9, с. 309-310]. Разом із просвітою простолюду народники утверджували ідею формування української інтелігенції як духовного провідника народу.

Важливим для народницької свідомості постає ідея заглиблення в минуле рідного народу, відновлення історичної пам'яті. Тому, наприклад, козакофільство було важливою складовою поглядів романтичних письменників та кирило-мефодіївців. У пізніших Громадах, де існували доволі різні течії, спільним, об'єднувальним моментом стали загальні симпатії до демократичних традицій козаччини та Гетьманщини [8, с. 40].

У народників тісно пов'язаними між собою стали ідеї демократизму, людяності (передусім гуманізму), ліберального секуляризму й антиклерикалізму [11, с. 146] (щоправда, не серед галицьких народівців, де була дещо інша ситуація), оскільки

Російська православна церква використовувалася царатом із денационалізуючою метою.

Сидір Кіраль з цього приводу зазначає: «Українське народолюбство – це, по суті, національна форма загальноєвропейського демократизму, а тому його генезис неможливо зрозуміти без урахування впливу гуманістичних, демократичних, ліберальних ідей західноєвропейської літератури, історичної і філософської думки» [8, с. 33]. Не випадково Агатангел Кримський часто окреслює себе та своїх однодумців не лише як «націоналів», а й як «демократичних українців» та критикує галицький релігійний традиціоналізм [5, с. 114].

Хоча більшість народників підтримували драгоманівську ідею федералізму, частина доволі чітко ставили питання про національну державність українців, виходячи із протонародницьких уявлень «братчиків» та політичної філософії у поезії Т. Шевченка. І. Нечуй-Левицький у своєму трактаті за 1891 р. чимало місця відводить питанню, що стосуються теорії та історії держави й відзначає, що від 862 і до 1452 (або 1471) року спостерігається самостійне чи відносно самостійне управління в Україні. Тобто, наголошує автор, зі 1028-ми років історичного життя Україна жила самостійно 718 років [13, с. 213-243]. Не випадково, що концептуально питання про державну самостійність українців, а не культурну автономію у складі Російської імперії (як у федералістів), проголосять видатні культурні та політичні діячі, що були свого часу близькі до народництва – М. Міхновський («Самостійна Україна», 1900) та І. Франко («Наш погляд на польське питання», 1883; «Поza межами можливого», 1900).

Характерними для народницької ідеології як суспільної свідомості були також ідеї неприйняття й боротьби із денационалізацією (малоросійством, рутенством, хрунівством), космополітизмом та шовінізмом. Хоча певна частина старшого покоління українофілів та загал соціалістів культивували девіз М. Драгоманова про «космополітизм в ідеях і цілях, національність в ґрунті і формах культурної праці» [17, с. 5-18], для більшості народників, особливо націоналів покоління «Молодої України», визначальною стала інша думка. Її чітко озвучив І. Нечуй-Левицький у 1878 р.: «Хто з українців каже, що він космополіт, то так і знай, що то або ледащо, або скацаплений чоловік, втрачений для України своєю працею й душевними силами» [12, с. 146]. І. Франко продемонстрував безпеку денационалізації для української справи, яку добре розуміли також і представники народництва: «Брак сильного національного почуття в масах народу і в рядах інтелігенції був причиною всіх... хитань, роздвоєнь, нових ер, нових курсів і різнорідних консолідацій» [18, с. 374].

Важливим видається відзначити вироблення та утвердження українським народництвом – українофілами-націоналами, власної метамови, що допомагала пізнавати та дискутувати першочергово для нього поняття: національної ідеї, демократії, народності, національного відродження, гуманності, національної свідомості, національної літератури, космополітизму, націоналізму, національної справи, шовінізму тощо.

Для формування стрижневих ідей народництва вагоме значення мали відповіді на питання,

які не втратили актуальності пізніше і які, для прикладу, І. Франко у 1901 р. сформулював так: «що нам робити в нашій національній лихолітї і від чого починати?» [18, с. 395]. Покоління «Молодої України» 1878 року могло б відповісти словами І. Нечуя-Левицького, виражаючи глибоку спрямованість свого мислення та діяльності у бік збереження та культивування національної самобутності народу, занурення у власну національно-культурну традицію: «Українцям настав час... працювати для себе та для свого народу тільки на стежці національно-народній, а не бігати позичати духовного огню за тридев'ять земель...» [12, с. 147]. Тому для українських культурних діячів кінця XIX ст. вкрай важливою стала концепція праці на «рідній ниві», оскільки тільки вона забезпечує «той спокій, який дає почуття чесно сповненого обов'язку, супроти рідного народу, спокій, якого ніколи не дасть праця на чужині і для чужих» [18, с. 387].

У такий спосіб увиразнювалася сама ідея етнокультурного закорінення як серцевинний, іманентний аспект ідеї народності. Вперше чітко з позицій цього аспекту схарактеризував народництво Володимир Моренець 2001 року. Захищаючи народництво від «маси філософсько-естетичних закидів», дослідник відзначає, що вони насправді стосувалися позитивізму як одного із часткових аспектів народницької ідеології. Народництво ж, натомість, було суспільним світоглядом, який тільки від середину XIX ст. «стараннями багатьох найталановитіших і найпристрасніших представників української культури почав кристалізуватися в національну ідею». Тому народництво автор розглядає загалом позитивно – як «конкретний історичний сплеск національної свідомості», як «етнокультурну кореневість». На думку В. Моренця, у народництві, його «кореневості» – «могутній рушій усїєї національної літератури XX ст.»: від Хвильового й «празької школи поетів» – до «національно-органічного стилю» МУРу та лірики шістдесятників. В аспекті етнокультурної кореневості «народництво зламаю століть – синонімічне народності шістдесятників та літературі всього подальшого часу аж до наших днів» [11, с. 51-52].

«Наполягаємо на тому, – підсумовує В. Моренець, – що «народництво» саме собою не виробило нічого гальмівного для подальшого поступу українського письменства, для якого власна етнокультурна й психолінгвістична база (в усїй множині її історичних реалій, фольклорно-міфологічних, народнописенних традицій) була, є і буде визначальною, тим, що вирізняє її в колї інших слов'янських літератур, котрі зуміли зректися ялових постулатів позитивного світогляду («ходіння в народ», «літератури для мас», «літератури на службі...»), не зрікаючись самих себе» [11, с. 51-52].

Таким чином, ідея етнокультурного закорінення як визначальна складова ідеї народності стає стрижневою для формування національної самототожності української художньої культури. У цьому контексті видається можливим спостерігати певну суголосність із концепцією укорінення, яку висловила у середині XX ст. французький філософ Сімона Вейль. На думку французької авторки, людина не може нормально існувати без заглиблення у духовні людські спільноти (такі, як батьківщина, родина, держа-

ва, нація тощо). Так з'являється розуміння укорінення як «найважливішої і найменш визнаної потреби людської душі»: «Людина має коріння через реальну, активну та природну участь в існуванні спільноти, яка зберігає живими деякі скарби минулого й деякі передчуття майбутнього. Ця участь природна – тобто вона викликана автоматично місцем, народженням, професією, оточенням» [2, с. 6-32].

Розуміння концепції закорінення в українську народну культуру увиразнюється через ключові для українського народництва поняття – «національна ідея» та «націоналізм». Під національною ідеєю сучасні філософи розуміють «синтетичний погляд на свою національну (етнічну) спільноту як на єдиний, розгорнутий у соціальному часі й «соціалізованому» просторі континуум і водночас як на суб'єкта всезагального історичного процесу». Погляд цей, що сформувався у добу романтизму як філософія національної ідеї, може виражатися у різних стилях: академічному, есеїстичному, публіцистичному, художньому та ін. [7, с. 8].

Українська ідея в інтерпретації народників – це ідея без політичної складової (державної самостійності), це ідея передусім (і не лише) духовна – «самобутності нації, самобутності її духовного світу, культури та літератури» [3, с. 346]. Така теоретична самосвідомість безпосередньо впливала й на стратегічну ідею етнокультурної кореневості, вилучаючи з неї революційно-державотворчу складову. Для народників (особливо націоналів) першочерговою стала проблема збереження національного буття і звідси – протистояння Російській та Австро-Угорській імперіям, але протистояння на рівні лише духовному, культурно-просвітницькому, на рівні національної ідентифікації. Загалом питання про державну незалежність не ставилось. Тому члени «Братства тарасівців» – М. Базькевич, В. Боровик, М. Вороний, Б. Грінченко, Т. Зіньківський, М. Коцюбинський, І. Липа, М. Міхновський, В. Самійленко та ін. – на початку 1890-х рр. говорили про «гніт культурний» як найбільше лихо для нації і виступали за національне виховання українських дітей, за вивчення української мови, історії, літератури, за подолання малоросійського «рабського духу» тощо. Чимало народницьких естетичних ідей беруть початок у протонародницький період. Як твердять дослідники, уже від початку XIX ст. в Україні зароджується та утверджується «свідоме прагнення відтворення української національності шляхом дослідження української історії та національної традиції» (за І. Франком). Активно формується художнє мислення на національній основі. Основоположним принципом стає згадуваний вище романтичний принцип народності як «національної своєрідності та самобутності літератури». Тому М. Церетелев визначає природу, серце письменника та Батьківщину як джерела красного письменства, а М. Пашкевич говорить, що література є відображенням «життя народу». Літературу, особливо у 1830-40-х рр., критики розглядають невіддільно від життя та служіння вітчизні. Ключовими термінами літературознавчого мовлення стають «народний дух», «народний колорит», «своєнародність», «національний характер» тощо, а основний критерій художності – відповідність народному (як національному) духові [16, с. 59-69].

Висновки та перспективи подальших досліджень. У своїй статті ми окреслили принципи, що визначають сутність народницької естетики як основи формування класичної української літератури другої половини XIX ст. та важливого ідейно-естетичного контексту для вивчення творчості письменників-народників, зокрема: націотворчість, реальність, національність, народність, частковий позитивізм, поєднання соціальної та національної ідей, змістово-стильовий синкретизм.

Етнокультурні естетичні ідеї народництва зберегли свій творчий потенціал у наступні періоди розвитку української літератури. Наприклад, з української поезії XX ст., на думку дослідників, вимивався передусім позитивістський код, «натомість субстанціонально «народницьке» як самопізнавальне – лише розвивається», бо будь-яка «загальносвітова філософсько-стильова тенденція своєрідно заломлюється істанцією народної етики та естетики і лише в такому разі стає фактом мистецтва, вартим уваги» [11, с. 54].

Список літератури:

1. Бореев Ю. Б. Эстетика: учебник / Ю. Б. Бореев. – М.: Высш. шк., 2002. – 511 с.
2. Вейль С. Укорінення. Пролог до Декларації обов'язків щодо людини / С. Вейль // Вейль С. Укорінення. Лист до клірика / С. Вейль. – К.: «Д. Л.», 1998. – С. 23–233.
3. Вертій О. Народні джерела національної самобутності української літератури 70-90-х років XIX ст.: моногр. / О. Вертій. – Суми: Собор, 2005. – 486 с.
4. Грінченко Б. Твори: в 2 т. / Б. Грінченко. – Т. 1. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – 603 с.
5. Епістолярна спадщина Агатангела Кримського (1890-1941): у 2 т. – Т. I. 1890-1917. – К.: [б. в.], 2005. – 500 с.
6. Жуковський А. Національне питання в полеміці між М. Драгомановим і Б. Грінченком / А. Жуковський // Б. Грінченко – М. Драгоманов. Діалоги про українську національну справу / [упор. А. Жуковський]. – К.: [б. в.], 1994. – С. 18–31.
7. Забужко О. С. Філософія української ідеї та європейський контекст: Франківський період / О. С. Забужко. – К.: Наукова думка, 1992. – 119 с.
8. Кіраль С. С. «Апостол Молодої України»: Трохим Зіньківський у контексті доби: моногр. / С. С. Кіраль. – К.: Вид-во «КИТ», 2002. – 322 с.
9. Костомаров М. І. Мисли южноруса / М. І. Костомаров // Костомаров М. І. Слов'янська міфологія / М. І. Костомаров; [упоряд. прим. І. П. Бетко, А. М. Полотай, вступ. ст. М. Т. Яценко]. – К.: Либідь, 1994. – С. 309–314. – («Літературні пам'ятки України»).
10. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. Т. 2 / [авт.-укл. Ю. І. Ковалів]. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 624 с. – (Енциклопедія ерудита).
11. Моренець В. Національні шляхи поетичного модерну першої половини XX ст.: Україна і Польща / В. Моренець. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – 327 с.
12. Нечуй-Левицький І. Непотрібність великоруської літератури для України і для слов'янщини / І. Нечуй-Левицький // Нечуй-Левицький І. Українство на літературних позах з Московщиною / І. Нечуй-Левицький; [упоряд. М. Чернопиского]. – 2-ге вид., випр. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2005. – С. 83–155.
13. Нечуй-Левицький І. Українство на літературних позах з Московщиною / І. Нечуй-Левицький // Нечуй-Левицький І. Українство на літературних позах з Московщиною / І. Нечуй-Левицький; [упоряд. М. Чернопиского]. – 2-ге вид., випр. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2005. – С. 155–279.
14. Нечуй-Левицький І. Органи російських партій / І. Нечуй-Левицький // Нечуй-Левицький І. Українство на літературних позах з Московщиною / І. Нечуй-Левицький; [упоряд. М. Чернопиского]. – 2-ге вид., випр. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2005. – С. 40–83.
15. Полонська-Василенко Н. Історія України: у 2 т. Т. 2. Від середини XVII ст. до 1923 року / Н. Полонська-Василенко. – 2-ге вид. – К.: Либідь, 1993. – 608 с.
16. Скупейко Л. І. «Писать по-малоросийски... есть потребность времени»: [із літературно-критичної думки 30-40-х років XIX ст.] / Л. І. Скупейко // Скупейко Л. І. Постаті і тексти: З історії української літератури: зб. статей / Л. І. Скупейко. – К.: Фенікс, 2007. – С. 58–96.
17. Сохань П. Б. Д. Грінченко – М. П. Драгоманов: діалоги про українську національну справу / П. Сохань // Б. Грінченко – М. Драгоманов. Діалоги про українську національну справу / [упор. А. Жуковський]. – К.: [б. в.], 1994. – С. 5–18.
18. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. З останніх десятиліть XIX в. / І. Франко. – Дрогобич: ВФ «Відродження», 2008. – 464 с. – (Серія: Золота Франкіяна).

Вовк О.В.

Дрогобычский государственный педагогический университет
имени Ивана Франко

ОСНОВНЫЕ ИДЕИ НАРОДНИЧЕСТВА В ПАРАДИГМАЛЬНОМ АСПЕКТЕ

Аннотация

В статье осуществлено общее обозрение культурно-исторической ситуации XIX века, породившее такое сложное культурно-мировоззренческое явление как народничество. Очерчены деятельность основных представителей этого течения и ведущие идеи народников. Раскрыта идея «этнокультурной коренности» как главной составляющей, которая определяет характер этого явления как идейно-эстетической системы. Рассмотрен комплекс эстетических, в частности литературоведческих идей.

Ключевые слова: народничество, этнокультурная коренность, нациотворчество, народническая идеология, мировоззренчески-эстетичная парадигма.

Vovk O.V.

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

MAIN IDEAS OF ETHNIC POPULISM IN PARADIGMA ASPEKT

Summary

The article deals with general analysis of cultural in historical situation in 19 th century, that promoted such a complicated cultural and outlook phenomena as populism. We define the activity of main representatives of this cultural trend and their main ideas. We comprehend the idea of «ethnic and cultural roots», as dominant one that defines the character of this phenomena as outlook and aesthetic system. The article provides complex of aesthetic and especially literary ideas.

Keywords: populism, ethnic and cultural roots, national creation, populism ideology, outlook and aesthetic paradigm.